

A GÖRÖG-RÓMAI ÚJKOMÉDIA SZOLGA-TÍPUSA CHAUCER *TROILUS* ÉS *CRESSIDA* CÍMŰ MŰÉBEN

Geoffrey Chaucer, az 'angol költészet atyja', valószínűleg az 1380-as évek közepén írta meg a *Troilus és Cressida*-t, melyet egyik legsikerültebb művének tartanak. A hosszú elbeszélő költeményt, mely a trójai Priamus fiának, Troilusnak és szerelmének, Cressidának tragikus hűtlenséggel végződő történetéről szól, Chaucer 'olasz korszakába' helyezik, amikor a francia forrásoktól, konvencióktól az olasz modellek felé fordult.¹ A *Troilus*-ban is, noha forrásaként egy Lollius nevű (valójában sosem létezett) latin auktor nevez meg, elsősorban Boccaccio *Il Filostrato* c. művét követi.² Ahogyan a *Filostrato*, Chaucer műve is a Trója-történet középkori fejlődésének vége felé foglal helyet; Boccaccióéon kívül forrásai között található a trójai háború olyan más elbeszélői, mint a 12. sz.-i Benoît de Sainte-Maure és a 13. sz. végi Guido da Colonna.³ Latin forrást, pl. Darést vagy Dictyst, noha hivatkozik rájuk, Chaucer valószínűleg nem használt; kölcsönzött még Ovidius, Statius, Dante és Petrarca műveiből is. A filozófiai keret, világkép (különösen a Fortuna-értelmezés) Boethiustól származik, akit Chaucer maga fordított angolra nem sokkal a *Troilus* megírása előtt (nem is csoda, hogy egész érveléseket emel át a *Consolatio*-ból: I. IV.958-1078); hasonlóképp támaszkodik a legáltalább részleteiben szintén általa fordított *Rózsaregényre* is. A *Troilus* mind tematikai, mind műfaji tekintetben összetett és nagyméretű mű.

Chaucer azonban nem szolgálai követő, vagy, ahogy állítja, hűséges fordító. Forrásait módosítja, átírja, kombinálja, egymás mellé helyezésükkel is reflektáltatja őket egymásra: régi témának új értelmezést ad, ahogy a középkori szerzők ezt rendszeren tették, mikor források alapján dolgoztak fel egy (szerintük) hiteles történetet. Ennek az átírásnak, adaptációnak egy fontos és reprezentatív esete a *Troilus* egyik főszereplője, Pandarus. Ezt a sokoldalú, sokértelmű szereplőt a Chaucer-kritika több forrásból származtatja. A lovagi szerelem intézményének kontextusában a középkori lovagregények jól ismert 'közbenjárójához' köthető, olyan alakokhoz, mint a *Lancelot du Lac*-ban Galehout, a 12. sz.-i latin *Pamphilus*-ban az öreg kerítőnő, vagy a *Pamphilus* kora 14. sz.-i francia redakciójának Houdée-je.⁴ Pandarus azonban több, mint közbenjáró: ő maga hangsúlyozza, hogy Troilus „barátjaként” lép fel⁵ („Ha jó barát vagy,.../.../Ha megbíztál bennem valaha, most/Se küldd el jóbarátod, Pandarust.” I.584, 587-8). Ebben a minőségében olyan figurákhoz szokás kötni, jó vagy rossz értelemben, mint Boethius Filozófiája, vagy a *Rózsaregény* Ami-ja és Raison-ja.⁶ E két szokott minta jól kiemeli azt, hogy Pandarust elsősorban a cselekményben betöltött mozgató, központ-szerepe ill. a többi karakterhez való viszonya alapján szokás értelmezni.

¹ Larry D. BENSON (Ed.), *The Riverside Chaucer*. Boston 1987 (ezentúl RC) 471; datálásról különösen 1020.

² RC 471-72, 1021; magyarul Geoffrey CHAUCER, *Troilus és Cressida*, Képes Júlia ford. Budapest 1986 (ezentúl TC) 13-15. Lolliusról I. G. L. KITTREDGE, *Chaucer's Lollius*. Harvard Studies in Classical Philology 27 (1917); RC 1022, vö. TC 11.

³ L. RC-t az előző jegyzetben jelölt helyen; a *roman d'antiquité*-ről (és ezen belül a Trója-regényekről) általában I. M. STANESCO, M. ZINK, *A középkori regény története az európai irodalomban*. Budapest 2000, 35-40.

⁴ RC 1023.

⁵ L. TC I.547-1062 (a *Troilus és Cressida* szövegét mindig TC-ből idézem, szem előtt tartva az eredeti középanyol szöveget RC-ben.)

⁶ RC 1023.

Pandarust azonban a cselekményben betöltött szerepe és a többi szereplőhöz (elsősorban a két címszereplőhöz) való viszonya, továbbá jelleme, módszerei, érdekes kapcsolatba helyezik egy klasszikus példával is, a görög-római újkomédia (közelebbről leginkább a plautusi komédia) szolgáltatásával.⁷ A hatás filológiailag elképzelhető: Chaucer ismerhette az újkomédiát, ami a 14. sz.-ra népszerű és elismert műfaj volt, szövegei pedig elterjedtek;⁸ és a Szt. Pál-katedrális iskolája, ahol Chaucer feltehetően tanulmányait végezte, híresen jól ellátott könyvtárral bírt.⁹ Iskolai anyagként Terentius talán népszerűbb volt és Plautust lehetséges, hogy csak áttételesen olvasták¹⁰, de az antik drámai műfajokhoz és szövegekhez való köthetőséget már Chaucer korabeli olvasói és másolói is megjegyezték, mint ez az egyes kéziratokba írt kommentárokból, lapszéli jegyzetekből kiderül.¹¹ A következőkben arra teszek kísérletet, hogy bemutassam Pandarusnak a *servus*-szal való egyezéseit, és így megmutassam, hogy az újkomédia szolgálja a középkori típusokon felül a Chaucerre ható egyik – s nem is jelentéktelen – irodalmi modell lehetett. Már előzetesen meg kell jegyezni, hogy természetesen nem mindegyik római komédiára jellemző a szolga egyeduralma vagy akár kiemelt jelentősége a cselekményben; összehasonlítási alapul leginkább a plautusi *servus callidus* típusa kínálkozik.¹² Ha Chaucer valóban ismerte a római komédiát, ezt a karaktertípus minden bizonnyal megjegyezte; saját, komédia, farce vagy fabliau felé hajló művei (pl. a *Canterbury mesék*-ben) jól tanúszkodnak az affinitás mellett; annál is inkább, mivel végső soron maguk a fabliau-féle műfajok is eredeztethetők a római komédiától.¹³

A szereplők, jellemek ábrázolása a *Troilus*-ban már általában véve is hasonlít az újkomédia 'tipikus', kevésbé egyénített szereplőket használó módszeréhez. Akárcsak Plautusnál vagy Terentiusnál, itt is nagyjából tipikus szereplőkkel találkozunk.¹⁴ megtalálható Troilus, a túlságosan is tipikus, ironikusan eltúlzott lovagi szerető,¹⁵ Cressida, a hideg, távolságtartó hölgy (aki a lovagi szerelem intézményének nőalakja mellett a petrarcai szonett-konvenció hölgyét is idézi), Dimeides, a gátlástalan csábító. Pandarust jellembeli jegyei leginkább a szolgálhoz kötik. Vidám, tréfás, játékos ember („tréfálkozott,/... ezt szokták várni tőle”, III.554-55), s a jókedv láthatóan központi szerepet játszik életfelfogásában.¹⁶ a szolga egyik funkciója is a vidámság, humor biztosítása.¹⁷ Pandarus to-

⁷ Robert LEVINE, *Pandarus as Davus*. Neophilologische Mitteilungen 92.4 (1991) 463-68 kiváltképp a később retorikai toposzá vált Davus-figurával rokonítja Pandarust (ennek bővebb tárgyalását l. lentebb).

⁸ "1086 után... egyetlen európai könyvtárnak sem okozott volna gondot egy Terentius-kézirat beszerzése" (L.D. REYNOLDS, *Texts and Transmission*. Oxford 1983, 419), és legalább 8 Plautus-kézirat is létezett Európában (LEVINE i.m. 463-64). Mind a 21 ránk maradt Plautus-darab jelenléte (legalább a 10. sz.-tól) kimutatható a kontinensen: l. Kathleen A. BISHOP, *The Influence of Plautus and Latin Elegiac Comedy on Chaucer's Fabliaux*. Chaucer Review 35.3 (2001) 296. Átutazóban Chaucer találkozhatott is velük, ahogy a *Decameron*-nal is; legalább 8 Plautus-darab azonban biztosan ismert volt Angliában is a 12. sz.-ra, amit a British Library Royal MS 15.C.XI kéziratban való fennmaradásuk bizonyít (BISHOP uo.). L. még Ernst R. CURTIUS, *European Literature and the Latin Middle Ages* (angolra ford. Willard R. Trask). Princeton 1963, 437 és 464.

⁹ RC, xiii; Derek S. BREWER, *Chaucer*. London 1973, 6-9. Chaucer iskolai tanulmányainak feltételezhető anyagáról és horizontjáról l. George A. PLIMPTON, *The Education of Chaucer*. New York 1971 (reprint); az alapfokon szóba jöhető auctorokról 47-148.

¹⁰ REYNOLDS uo.

¹¹ Barry WINDEATT, *Classical and Medieval Elements in Chaucer's Troilus*, in: Piero Boitani (Ed.), *The European Tragedy of Troilus*. Oxford 1989, 122-23; példák a 23. jegyzetben. L. még LEVINE i.m. 463 és 2. jegyzet (467); BISHOP i.m. 301.

¹² George E. DUCKWORTH, *The Nature of Roman Comedy: A Study in Popular Entertainment*. Princeton 1952, 250-51 és 32. jegyzet.

¹³ L. BISHOP i.m. 296-300. Chaucer fabliaux-i igen hasznos komparatív anyagot szolgáltatnak ahhoz, hogy lássuk, hogyan adaptálta saját céljaihoz az eredetileg az újkomédiából származó szereplő/jellem-, és társadalomkritika-mintákat.

¹⁴ Vö. DUCKWORTH i.m. 252-53, és vö. BISHOP i.m. 307: "akárcsak az újkomédia, a chaucerai fabliau is típus-karakterek repertoárjával dolgozik."

¹⁵ BREWER i.m. 85 hangsúlyozza a konvenció szerepét Troilus figurájában.

¹⁶ Olyannyira, hogy a nevetés egyenesen strukturális elvvé is válhat a *Troilus* értelmezésében: l. Klaus STIERSTORFER, *Markers of Transition: Laughter in Chaucer's Troilus and Criseyde*. Chaucer Review 34

vább agyafúrt, a terveket és a cselszöveget szinte már a saját kedvükért kedveli: a cselszövevény irányításában a szolga fontos szerepet játszik az újkomédiában is.¹⁸ Pandarus általában optimista, mégis képes minden helyzetet realizstikusan látni és terveit a valódi körülményekhez igazítani. Hűségét mindig hangsúlyozza és gyakran szolgált rá bizonyítékot, s bár szociális helyzete nem ugyanaz, mint a szolgálé, elkötelezettsége mégis párhuzamba állítja vele. Urával együttérez, annak céljait mindenkor szem előtt tartja.¹⁹ Még beszédében is hasonlóságokat mutat a szolgálával: kollokvialis, kötetlen beszédmódjában helyet kapnak a proverbiális elemek és az eskük;²⁰ mindamellert hajlamos a hosszadalmas, körülményes moralizálásra.²¹

Pandarusnak a többi szereplőhöz való viszonyában a következőket emelhetjük ki. Mindkét félhez való affiliációja – Pandarus Troilus 'barátja', Cressidának viszont nagybátyja (és emiatt 'tanácsadója' vagy 'felügyelője') – hasonló dilemmához vezet, mint amit a szolga is gyakran átél a *senex*-hez és az *adulescens*-hez való kötődésének kettőssége kapcsán.²² Pandarus ezt hasonlóan oldja meg, mint a szolga, és a 'kis gazda' szerepét betöltő Troilus érdekeit tartja inkább szem előtt. Cressidával való kapcsolatában 'gondviselőt' játszik, aki a fiatal özvegy 'tisztességére' felügyel.²³

A két középkori típusal való kapcsolat azonban semmiképpen sem egyértelmű és helyenként határozottan kérdéses is. A barát-funkció kapcsán a Chaucer-kritika többször megjegyezte, hogy Troilus és Pandarus kapcsolata a középkori antik alapú (elsősorban Aristotelésre és Ciceróra visszamenő) barátság-konceptió keretében 'tökéletlen barátság': nem két erényes és egyenlő ember kölcsönös tiszteletre és szeretetre épülő viszonya,²⁴ hanem előnyön és hasznon alapuló barátság a szociális és morális különbségek miatt, ahol a viszonzatszolgálat kérdése is felmerül.²⁵ Pandarus felajánlja, *ráterőlteti* Troilusra tanácsát és segítségét—mintegy a barátságát. Segítsége meghaladja a barát tanácsoló funkcióját, nála konkrétan és szélesebb körben tevékenykedik: szervez és instrukciókat ad, akárcsak a szolga. Mindezt Troilus felhatalmazásával teheti; ezt viszont a bizalmas viszony és kötődés hangsúlyozásával nyeri el. Ez a bizalom, intimitás teszi lehetővé kollokvialisabb, közvetlenebb beszédmódját is.

Pandarus közbenjáró szerepének a lovagregény közbenjáró karakteréhez való köthetőségében is felmerülhetnek problémák.²⁶ Mindenekelőtt ott az affiliáció kevésbé szoros, mint akár Pandarus, akár a szolga esetében, hisz a közbenjáró leginkább csak alkalmi kötődést mutat a haszon

(1999). Vö. még TC I.564, 702, 856, 890, 911, 1083-84, II.96-97, 99, 148-50, 939, 943, 1097, 1108, 1110, 1163-69, stb.

¹⁷ DUCKWORTH i. m. 250; a *fabliaux*-ra vonatkozóan I. BISHOP i. m. 303 és 312.

¹⁸ DUCKWORTH i. m. 249, 250.

¹⁹ Uo. 249, 252.

²⁰ TC I.729-35, 792-93, 869-70, II.953, 1008, III.890, 894-95 (vö. RC, 1041, jegyzet III.890-hez), 1098, stb. Az eskük számára és szerepére nézve I. RC 1028 (jegyzet I.552-höz).

²¹ DUCKWORTH i. m. 252. Pandarus beszédmódjáról és ezen keresztül kapcsolatáról a már említett Houdé-karakterrel (a francia *Pamphilus*-ban) I. Gretchen MIESZKOWSKI, *Chaucer's Pandarus and Jean Brasdefer's Houdé*. *Chaucer Review* 20 (1985).

²² DUCKWORTH i. m. 251.

²³ L. pl. TC II.295, 382, 468, 593, 727-28, 762, III.941-44; I. még RC 1033 (jegyzet II.480-hoz).

²⁴ Erre vonatkozóan I. Robert G. COOK, *Chaucer's Pandarus and the Medieval Ideal of Friendship*. *Journal of English and Germanic Philology* 69 (1970) 409-12 és Leah R. FREIWALD, *Swych Love of Frenedes: Pandarus and Troilus*. *Chaucer Review* 6 (1971) 120-23.

²⁵ TC III.409-15, 419. L. FREIWALD i. m. 123-24, és vö. *Asinaria* 3.3.650-730. L. még LEVINE i. m. 464, ahol a társadalmi különbség Pandarus és Troilus között nyilvánvaló tényként kezelten jelenik meg: "Pandarus egyértelműen alacsonyabbrendű Troilusnál két jól elkülöníthető szempontból". Ezek azonban további hasonlóságokat tárnak fel: Pandarusnak, akárcsak "a legtöbb római komédia szolgájának", nincsenek szexuális igényei; továbbá a rangban felette álló Troilus kizárólag az ő segítségével képes célt érni. Levine szerint "Chaucer kértelhetetlenül emeli ki a cselekvőképesség egyensúlyának hiányát azzal, hogy folyamatosan és komikusan Pandarustól függővé teszi hűségét".

²⁶ A kapcsolatot elsősorban C.S. LEWIS védte (*The Allegory of Love: A Study in Medieval Tradition*. London-Oxford 1936), aki szerint Pandarus szerepe a lovagi kód által követelt *internuntius*, és alakjában Chaucer nem a lovagi konvenció ironikus torzítását adja (191).

reményében (bár kivételek akadnak: a *Lancelot*-ban a lovag személyes szolgája, Galehout az, aki ezt a funkciót tölti be). Pandarus affiliációja ennél sokkal szorosabb, haszna pedig sokkal kevésbé konkrét. Materialista, világi-földi felfogása a közbenjáróhoz ugyanúgy köti, mint a szolgálóhoz, ahogy mód-szereik is mutatnak hasonlóságokat. Mégis, a technikák, melyekkel Pandarus a cselekményt vezérli, a közbenjáró számára sokszor elérhetetlenek, hisz épp a kötődés és intimitás magasabb fokán alapulnak: a megtévesztés, hamis reprezentáció, a 'véletlenek' megtervezése és kihasználása, további személyek bevonása, a résztvevők és egyéb körülmények manipulációja a szolga viszonylagos önállóságához és nem a közbenjáró korlátozott feladatköréhez közelítik. Pandarus a cél meghatározásában is önállóan jár el, s igazából nem is azt igyekszik elérni, ami Troilus saját célja, hanem amit ő, Pandarus annak gondol; saját normái által vezérelve cselekszik. Szerelem-értelmezése radikálisan különbözik Troilusétól, és a vidámság, jókedv természetes állapotként való felfogásában is jól látszik, hogy a szerelmet is a testi szükséglet szintjén érti. Így vezérli Troilust 'fordított boethiusi Filozófia' gyanánt egyre beljebb a változékony világi körülmények közé.²⁷

A jellemzés és a szereplőkhöz való viszony alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a szolgálónak mindkét középkori típusal (a barátal és a közbenjáróval) is van átfedése és kapcsolata. Pandarus figurájában keverednek sajátosságai, ő azonban mindig 'felbontja' a középkori típusok határait és pusztán funkciójánál és jelleménél fogva, továbbá a két típusnak a szolgálóhoz való kapcsolhatósága következtében közelebb áll a szolga alakjához, mint a középkori típusok bármelyikéhez. Beszédmódja is jól illusztrálja ezt: a kollokvialis, de időnként moralizáló és didaktikus hangnem ugyan már a közbenjáróban, pl. Houdée-ben is megtalálható – de ott is éppen ez bontja meg a konvencionális közbenjáró-képet. Pandarus nem csak ezzel, hanem nagyobb fokú aktivitásával, kötődésének szorosabb, de mégis formális jellegével is a szolgálóhoz közelít.

A legerősebb érv azonban e kapcsolat bizonyításában Pandarusnak a cselekményben játszott szerepe. Akárcsak a szolga, Pandarus is a cselekmény 'motorjává' válik. Troilus által autorizálva átvesz valamennyit az ő aktív szerepéből is, és így, legalábbis az I–III. könyvekben, ő a cselekmény egyes számú irányítója.

Noha a lovagi szerető típusát testesíti meg, Troilus nem vállal akkora részt a cselekmény bonyolításából, mint a lovagi szerelem intézményének szerelmese. Andreas Capellanus *De amore* c. latin traktátusa szerint (amit gyakran a lovagi szerelem intézményének és szabályrendszerének 'kodikifikált' forrásaként kezelnek²⁸) a szerelmes lovagnak magának kell beszélgetnie hölgyével, magának kell meggyőznie őt, hogy szolgálatait (így szerelmét is) elfogadja.²⁹ A közbenjáró, mint a lovagregények legtöbbszörében, pusztán kapcsolatfelvételre, instrukciók kivitelezésére, a lovag által megadott szituációk megszervezésére használatos. A szerelmes már a közbenjáró pusztán keresésével is aktívabb szerepet vállal, mint Troilus, aki kezdetben még a tanácsból sem kér.³⁰ Pandarus jóval aktívabb tehát, mint bármelyik középkori típus képviselői; ez szolgálatainak felajánlásában, kezdeményező-készsége pedig az autorizálás keresésében, kierőszakolásában is megmutatkozik. A közbenjáró szerepe korlátozottabb, mint Pandarusé, a szolga aktivitása és sok esetben kezdeményező-készsége azonban sokkal inkább emlékeztet rá. A barát funkciója nagyjából a tanácsadásban merül ki, Pandarus tettei azonban ezt a horizontot meghaladják. Míg a barát és a közbenjáró is csak a bonyodalom egy-egy fokán, vagy a fokokon belül korlátozott mértékben lehet jelen vagy cselekedhet, a szolga minden fokon elsődleges fontossággal jelenik meg, akárcsak Pandarus. A probléma felmerülése magával hozza a megbízást és autorizálást (gyakran saját kezdeményezésére, l. *Miles Gloriosus*); ezt követi a terv kidolgozása, melyben a szolga sokszor hangsúlyozza saját érdemeit és képességét. A kivitelezés során, az autorizáltságból eredően, rendszerint konkrét instrukciókat ad, még ura(i)nak is, és követi szervezé-

²⁷ Alan T. GAYLORD, *Friendship in Chaucer's Troilus*. *Chaucer Review* 3 (1969), 249. L. még uő.: *Uncle Pandarus as Lady Philosophy*. *Papers of the Michigan Academy of Science, Arts and Letters* 66 (1961).

²⁸ Bár megemlítendő, hogy Andreas a szerelem e nyilvánvalóan világi formájának tárgyalását formális *retractatio*-val zárja: l. Andreas CAPELLANUS, *The Art of Courtly Love* (angolra ford. J.J. Parry). New York 1990, 187-212.

²⁹ A pontos mintákról, melyeket Andreas a különböző szociális osztályokra lebontott dialógusokkal kezel, l. i. m. 33-141.

³⁰ L. TC I.568-81, 610-16, 752-60, 770, 773-74, 775-77, 834-40.

sével, további utasításaival az események alakulását. Pandarus és a szolga is olyan körülményekre, eszközökre épít (az affiliáció szorossága, intimitás, megbízhatóság, ismert képességei, hatékonysága), melyek *együttesen* egyik középkori típusban sem lehetnek meg, a cselekmény olyan területeire bejáratos, amelyekre egyetlen másik típus sem.

Módszereit tekintve Pandarus ismét csak a szolga jellemzőit mutatja. Mindkét esetben fontos szerephez jut az affiliációra, kapcsolatokra való építkezés; Pandarus annyiival jobban használja ki kapcsolatait, amennyivel több áll rendelkezésére, mint a szolgának. Cressida esetében 'érzelmi zsarolásra' használja kapcsolatukat,³¹ szociális összeköttetései révén pedig kiterjedtebbé, eredményesebbé teszi a cselszövényt. A reprezentációs technikák terén is látható hasonlóság, ahogyan a szolga, Pandarus is épít az általa birtokolt információ kihasználására, pl. amikor Troilust festi le Cressidának, túlzásokkal és a hangsúlyok önkényes átrendezésével.³² Hajlandó azonban a hazugságig is elmenni, sőt, Troilusnak és Cressidának is képes hazudni (ilyen pontokon tűnik fel leginkább, mennyire öncélú is Pandarus működése).³³ Természetesen a szerelmi közvetítés konvencionális eszközeivel is él: leveleket visz,³⁴ esküket kényszeríti ki és számol be róluk, stb. De a levelezés hagyományos gépezetét ismét nem a szerelmes, hanem Pandarus indítja be, olyannyira, hogy a közbenjáró kézbesítő-szerepe kibővül a sugalmazás, a meggyőzés, az instruálás, és a kézbesítés funkcióira.³⁵ Mindezekon felül pedig aktívan alakítja a történetet, nem csak az adott események értelmezésével és reprezentációjával, hanem előidézésükkel is. Itt sem áll meg a közbenjáró határainál, hisz például nem elég, hogy Pandarusnak kell megteremtenie a lehetőséget a szerelmesek első együtt töltött éjszakájához, Troilus helyett is neki kell cselekednie:

*Ki tudja milyen okból
Az ágyra dobta Troilust, s emígy szólt:
„Nyomorult, ezt hívod férfiszívnek?!”
S alig hagyott mást rajta, csak egy inget.
(III.1096-1099)*

Később is Pandarus az, aki „ágyba küld[i]” a szerelmeseket (III.1678). Az aktív szervezés a reprezentációs technikákra is épít, hiszen Pandarus a megtévesztés révén újabb helyzeteket teremthet, így komplikálva a cselszövényt (pl. Deiphobus-epizód, Orestés bonyodalma). Elsősorban a szerelmesek találkozásához kell helyzeteket teremtenie, ami egyrészt a közbenjáró tevékenységének klasszikus példája, csaknem minden ilyenkor szokásos konvencionális elemmel (pl. a féltékenység motívuma, ami Andreas Capellanus szerint különben is a lovagi szerelem öröksége; a szerelmes elrejtőzése, az eskük kikényszerítése, stb.);³⁶ másrészt viszont tökéletesen jellemző a szolga feladataira is (l. *Asinaria*, *Miles*, *Eunuchus*), aki egyébként sokszor szintén megtévesztéssel állítja elő az ilyen helyzeteket.

Pandarust nem kis mértékben segíti retorikai kompetenciája is a cselekmény irányításában. A plautusi szolga sajátos tulajdonságai közt is megtalálható ez³⁷, de Robert Levine felhívja a figyelmünket arra is, hogy az újkomédia (főleg a terentiusi komédia) Davus-alakja a középkorban retorikai toposzá is vált, a "megvetendő ember általános figurájává" fejlődött.³⁸ Chaucer Pandarusának alakjában a retorika aláaknázza a filozófiai érvelést; a filozófiai terminusokat, érveléseket szubverzív hatással használó karaktert látunk itt. A középkori retorikai toposz egyik forrása

³¹ L. TC II.323-29, 429-34, 439-46.

³² L. TC II.157-61, 169-82, 190-207, 288-94, 316-22, 330-36.

³³ L. TC II.1416-21, 1464-69, III.570, 785-91, 796-98. COOK (i.m. 418-20) bővebben is tárgyalja e hazugságok funkcióját és jelentőségét Pandarus karakterén belül.

³⁴ L. RC 1035 (jegyzet II.1093-hoz).

³⁵ TC II.1003-8, 1023-43.

³⁶ L. RC, 1039 (jegyzet III.512-1190-hez).

³⁷ Sőt, Chaucer más fabliau-karakterei is rendelkeznek ezzel a képességgel: l. BISHOP i. m. 311-12.

³⁸ LEVINE i. m. 464-65.

természetesen nem más, mint az újkomédia szolgája; Horatiusnak is lehetett azonban szerepe kialakításában (*Szatirák* II.7)³⁹, aki Levine szerint ahhoz is jelentősen hozzájárult, hogy a "Davus név első sorban a rabszolga alakjához kapcsolódjon"⁴⁰. Annyiban mindenképp egyezést találunk Pandarus és a 'topikus Davus' között is, hogy retorikai kompetenciáját mindkettő a fennálló morális rend alálására használja – Pandarus esetében ez azt jelenti, hogy az eredeti újkomé diai szolgálóhoz hasonlóan tesz az ura kedvére, szervezi meg szerelmi kalandját, miközben ezzel tökéletesen ellentmond az egész mű boethiusi morális keretének.

Eddigi megjegyzéseim elsősorban a *Troilus* I-III. könyveire vonatkoztak; itt Pandarus gyakorlatilag egyeduralkodó a cselekmény alakításában. Az első három könyv egyértelműen a komédia műfajához áll közel, s ha Chaucer nem jelenené be már az I. könyv elején, hogy a történet 'tragédiával' fog végződni (I.1-5), vidám, cseleszövevényre épülő vígjátéknak is olvashatnánk a *Troilust*. A középkori olvasók (és hallgatók) természetesen tisztában voltak a történet alakulásával, hiszen az közismert volt: mindez hozzátartozik a tragédiához.⁴¹ Épp az első három könyv felhőtlen vidámsága és komikuma az, amely kontrasztot és súlyt ad a Fortuna kerekéről való lebukásnak (mintha ismét Boethius egyik gondolatmenetét látnánk illusztrálva). A IV-V. könyvekben Pandarus által befolyásolhatatlan események történnek (Cressidát a Tróját ostromló görögökhöz pártolt édesapja kérésére kiadják a városból), s így a középkor 'jósorsból balsorsba' típusú tragédia-fogalma szerint a tragikus fázis következik. Pandarus itt is megtartja jellemét, módszereit és kötődéseit: ugyanolyan optimista (legalábbis kezdetben), realiztikusan látó (később), a vidám, természetes állapot elérésére törekszik; ugyanúgy segítséget is ajánl, bizalomra és kötődéseire apellál, és bízik saját tervei, cselei sikerében. A probléma azonban az, hogy immár nem kap autorizálást: a szerelmesek egymás közt beszélnek meg és döntenek el (bár egy Pandarus javasolta és elrendezte találkozózn, IV. 1128-1687), mit fognak tenni. Az autorizálás hiánya lehetetlenné teszi Pandarus eddigi szerepét, s ezzel a komédiát is. A hangsúly innentől Troiluson és Cressidán van, Pandarus pedig kizorul a cselekmény homlokteréből: moralizál, nyugtat, tanácsot ad, s bár javasol megoldásokat, Troilus ezeket visszautasítja („Tanácsaid sem mire sem jók”, IV.498). Pandarus képes átlátni a helyzetet és megérteni, hogy Cressida, ígéretéhez hűtlenül, nem fog Trójába visszatérni; Troilus erre képtelen, s Pandarus szerepe az lesz, hogy 'barátként' nyugtassa, bátorítsa Troilust – anélkül, hogy konkrét lépést tenne – a helyzet megoldására. Amit tesz (Troilus elcsábítása Sarpedon palotájába az egy hétig tartó mulatságra – ami egyébként tökéletes példa arra is, mennyire a testi örömök mentén képzelet el a boldogságot vagy legalábbis a felejtést),⁴² az azonban inkább előre mutat, 'valami új' megszervezése felé: ha Troilus nem mutatkozna tökéletesen közönyösnek Cressidán kívül minden más iránt, barátja újból elemében lehetne. Pandarus egyébként itt is önmaga marad, hisz nyugtatásaiban továbbra is a 'félre-reprezentáció' technikáját használja. Az is sokatmondó lehet, hogy a tragédia talán éppen azért következik be ilyen súllyal, mert Pandarus szerepe nem tud érvényesülni; itt látjuk meg ismét (és minden eddiginél élesebben megrajzolva), mennyire különbözik egymástól Pandarus és Troilus értelmezése a történetekről. Pandarus kevésbé prominens szerepe, továbbá a tragikus fázis előtérbe kerülése miatt a további párhuzamok csupán részleteiben illusztrálják az eddig mondottakat, újabb bizonyítékot a IV-V. könyv nem szolgáltat.

Nem lehet kétséges, hogy Chaucer felhasználta klasszikus mintákat a *Troilusban*, ahogy az sem, hogy beépített kortárs mintákat, középkori motívumokat is. B. Windeatt szerint szándékosan állította egymás mellé az antik és kortárs műfajokat, hagyományokat, narratív stratégiákat, jelentésbeli potenciáljuk összegyűjtése, de egyben ütköztetése végett is.⁴³ A klasszikus drámai műfajok jelenléte a *Troilusban* szintén látható, a senecai tragédia dialógusaié pl. egészen bizonyosan: Chaucer korában a klasszikus drámákat monológban és dialógusokban írt narratíváknak olvasták⁴⁴ és

³⁹ Uo. 465-66; bár természetesen nem bizonyított, hogy Chaucer ismerte Horatius (I. a LEVINE 13. jegyzetében felsorolt tanulmányokat). Elvileg persze ez sem volna lehetetlen, hiszen a 9. sz. második felétől a középkor végéig (bár eléggé egyenetlen eloszlásban) léteztek Horatius-kéziratok; I. REYNOLDS i. m. 182-86.

⁴⁰ LEVINE i. m. 465.

⁴¹ Vö. BISHOP i. m. 300-1; bár láthatóan maguk a középkori kommentátorok sem tudták teljes tisztasággal meghatározni a műfajok kereteit és tulajdonságait.

⁴² TC V.430-501.

⁴³ I.m. 130-31.

rában a klasszikus drámákat monológban és dialógusokban írt narratíváknak olvasták⁴⁴ és csak olvasták, egészen a 16. sz. elejéig nem adták elő.⁴⁵ Míg a világi műfajok (mint a *Troilus* is) szövegei a nemesi-királyi udvaroknak szóltak, és a közönség leginkább felolvasott szöveggént találkozott velük,⁴⁶ a klasszikus szövegekkel többnyire klerikusok dolgoztak a könyvtárakban és scriptoriumokban (az udvari emberek sokszor nem is értették volna a latin szövegeket). Kézirati bizonyítékunk van rá, hogy a kortársak Chaucer szövegét is a klasszikus drámákon kialakult értelmezés jegyében olvasták.⁴⁷ Ilyenformán a komédia is, akárcsak a tragédia, kapcsolatot mutat a *Troilus*szal, nemcsak a dramatikusság narratív konvenció megléte miatt, hanem azért is, mert a Pandarus-karakterben a kortárs típusok és funkciók (a barát ill. a közbenjáró) mellett, vagy sokkal inkább azok *alapjaként*, megjelenik az újkomédia cselekménybonyolító típusának, a szolgának az alakja. Konkrétan az újkomédiai szolga középkori utóélete több szálon futva is elérkezhetett Chaucerhez: mint a 'legmegvetendőbb ember' retorikai toposza és mint az ófrancia fabliaux-t megelőző latin 'elégikus komédiák' szereplőtípusa. Mindkét hatás eléggé meggyőzően kimutatott Chaucernél: az első magában a *Troilus*ban és éppen Pandarus figurájában, a másik a tematikusan és komikus technikáiban is hasonló fabliaux-ban. A szolga tehát több hagyományban él tovább, azon felül, hogy a már látott kortárs típusokban (barát és közbenjáró) is megjelenik – úgy tűnik, Chaucerben mindezek a hagyományok valami módon összefutnak.

Mindazonáltal Chaucer Pandarusának kapcsolatát a római vígjáték szolgájával aligha lehet egyértelműen bizonyítani, hacsak nem tudunk kétségtelen szövegbeli vagy cselekménybeli párhuzamokra hivatkozni. Szigorú értelemben a jelen vizsgálat sem a kapcsolat meglétét, hanem lehetőségét bizonyítja, még ha a párhuzamok sugallják is valószínű voltát. Tekintettel ugyanis e párhuzamok jelentős számára és hagyományára azt gondolom, hogy a kapcsolat legalábbis erősen valószínű. A drámai konvenció jelenléte mindenesetre bizonyított; Pandarus alakjának a szolgálóhoz való köthetősége – még ha a két középkori típus jegyeivel kiegészülve is, ugyanakkor túllépve azok korlátozottabb jellegén – szintén egyértelműnek látszik. Filológiai szempontból ugyancsak lehetséges, hogy Chaucer ismert legalább néhányat az újkomédia népszerűbb szövegei közül, és az is kimutatható, hogy a szolga irodalmi utóéletének jó néhány formája ismert volt Chaucer számára. Semmi okunk tehát, hogy ne tekintsük a szolgát is a Chaucer által felhasznált lehetséges antik minták egyikének.

⁴⁴ Uo. 122-23.

⁴⁵ DUCKWORTH i. m. 408.

⁴⁶ Jó illusztráció erre a sokat említett miniatúra a cambridge-i CCCC MS 61 fol 1^v-n, amely az összegyűlt udvarnak felolvasó Chaucert ábrázolja; reprodukcióját (és kommentárt) l. R.S. LOOMIS, *A Mirror of Chaucer's World*. Princeton 1978, 68-69.

⁴⁷ L. a 11. és 44. jegyzetben megjelölt helyet.